

СОЦІАЛЬНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ

УДК [631.15:332.3] : 332.142.6

ЕКОЛОГІЧНИЙ ПАСПОРТ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ

Гуторов О.І.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Екологічна паспортизація підприємств, що отримала більш-менш широке розповсюдження в промисловості, в сільському господарстві знаходить поки що обмежене застосування. Головною причиною невирішеності даної проблеми до сих пір є відсутність чітких організаційних та методичних засад паспортизації в сільському господарстві. На сьогодні документом державного зразка, що дає характеристику земельної ділянки (а не екологічної характеристики всього сільгоспідприємства), є так званий агрохімічний паспорт. Агрохімічна паспортизація, безумовно, є дуже потрібним державним заходом, спрямованим на фіксацію важливих агрохімічних показників, з якими пов'язана родючість ґрунтів та їх забруднення токсичними речовинами та радіонуклідами. Показники, що входять до складових агрохімічної паспортизації, базуються на агрохімічному обстеженні сільськогосподарських угідь, яке стосується в першу чергу орного шару ґрунтів, залишаючи поза увагою процеси і властивості ґрунтів, які притаманні більш глибоким ґрунтовим горизонтам, тобто такі, що встановлюються при ґрунтових обстеженнях. Це дає підстави для ствердження, що агрохімічні показники є важливими, проте в сучасних умовах їх перелік потребує доповнення показниками, без яких питання використання і охорони земель не можуть бути об'єктивно розв'язані і які повинні заноситися до складу екологічних паспортів сільськогосподарських підприємств.

Сучасні соціально-економічні та екологічні умови, безумовно, вимагають створення єдиних, більш інформаційно насичених паспортів, який би давав уяву не тільки про правовий, господарський та природний стан земельних ділянок, а й являв собою нормативно-технічний документ, в якому знайшов би своє відображення вплив підприємства на навколишнє природне середовище (землю, атмосферне повітря, водні об'єкти) в процесі господарської діяльності (використання природних ресурсів, виробництво продукції, її переробка, використання та утилізація відходів, отримання та використання енергоресурсів та інше). Це сприятиме ефективному господарюванню на землі і є необхідною умовою для розробки та обґрунтування бізнес-плану розвитку сільгоспідприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроби позитивно розв'язати організаційно-методичні проблеми екологічної паспортизації сільськогосподарських підприємств були започатковані цілим рядом галузевих наукових інститутів ще в 1984 році. З тих пір розроблена велика кількість варіантів макетів екологічного паспорта сільгоспідприємства. Проте, на думку Н.В. Гончарика та Я.О. Беда, не один з них не отримав визнання, оскільки в переважній більшості всі вони копіювали стандартний (типовий) екологічний паспорт промислового підприємства, до якого навіть самі його розробники мали принципові зауваження [1].

Питання створення методики складання екологічних паспортів (земельно-агротехнічних паспортів) не залишилося поза увагою науковців Української академії аграрних наук, які в 2001 році підготували «Методичні рекомендації щодо порядку розробки та складання земельно-агротехнологічного паспорта сільськогосподарського формування» [2] та окремих дослідників. Так, у монографії «Класифікація та

екологобезпечне використання сільськогосподарських угідь» Добряк Д.С., Канаш О.П., Розумний І.Л. обґрунтували теоретико-методологічні засади напрямів використання орних земель України на основі класифікації їх за придатністю для вирощування сільськогосподарських культур з врахування конкретних особливостей природно-екологічних умов навколишнього середовища [3].

У наукових дослідженнях В.М. Кривова акцент зроблено на теоретичні основи оптимізації сільськогосподарського землекористування та питання організації території й охорони ґрунтів нових агроформувань. Автором визначено шляхи вдосконалення організаційно-економічного механізму управління, використання та охорони земель у регіональній системі землекористування [4].

У підготовлених методичних рекомендаціях А.Я. Сохнич розглядає наукові основи державного обліку якості земель та їх оцінки. Аналізуючи питання таксономізації і систематизації земель, особливу увагу приділяє грошовій оцінці земель [5].

У навчальному посібнику «Раціональне використання та охорона земель» Р.М. Панас дає рекомендації щодо встановлення і зміни цільового призначення земель, окреслює заходи щодо раціонального використання та охорони еродованих та меліорованих земель [6].

На думку О.П. Канаша складність ситуації пов'язана з тим, що агрохімічна паспортизація визнана вже на державному рівні як обов'язковий захід, а щодо земельно-агротехнічних паспортів (а тим паче екологічного паспорту), то питання про їх розробку на такому рівні фактично ще не розглядалося [7].

На нашу думку, створенню екологічного паспорта сільськогосподарського підприємства повинна передувати науково-пошукова та організаційна робота з детальним обґрунтування кожної позиції паспорту.

Формулювання цілей статті. Виходячи з того, що існуюча паспортизація земель містить лише агрохімічні їх характеристики, а сучасне виробництво вимагає забезпечити власника (користувача) земельної ділянки достовірною інформацією про правові аспекти, кількісну і якісну характеристику, економічну та грошову оцінку землі, її придатність до вирощування сільськогосподарських культур та іншими виробничо-екологічними даними, то основним завданням даного дослідження є розробка та обґрунтування методики складання екологічного паспорта сільськогосподарського підприємства незалежно від його форми власності та господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробка екологічного паспорта, за загальною думкою, повинна базуватися на врахуванні специфіки роботи сільгоспідприємства, враховувати його багатогалузеву структуру, в тому числі наявність підсобних промислових виробництв та інше. Виходячи з таких передумов нами вироблена наступна концепція екологічного паспорта сільгоспідприємства:

- виробничу основу сільгоспідприємства складають рослинництво та тваринництво, які мають свою інфраструктуру (автопарк, механічну майстерню, підсобне господарство, в тому числі промпереробку сировини та ін.). В таку макроструктуру вписуються сільгоспідприємства любых масштабів виробництва та виробничого напрямку;

- оцінці повинен підлягати фактичний вплив сільгоспідприємства на ґрунт, атмосферне повітря та гідросферу (ґрунтові та поверхневі води);

- критерієм оцінки є дотримання у відповідних сферах (в ґрунті, в повітрі та воді) санітарно-гігієнічних норм гранично допустимої концентрації шкідливих речовин;

- наявну агрохімічну паспортизацію земельних ділянок, що відзначається безсумнівною поліативністю (висвітлює лише частину блоку природних показників), необхідно доповнити показниками бонітування ґрунтів (диференційовано по

сільськогосподарських угіддях і агровиробничих групах ґрунтів), показниками нормативної грошові оцінки (для сільськогосподарських угідь з диференціацією по агровиробничих групах ґрунтів), класифікацією ґрунтів за придатністю для вирощування сільськогосподарських культур;

- наявність деградованих і малопродуктивних земель із зазначенням характеру та інтенсивності деградаційних процесів необхідно не тільки фіксувати, а й розробляти діючий механізм їх рекультивації;

- обсяги споживання свіжої води сільгоспідприємством для технологічних і господарсько-побутових цілей та формування зворотних вод повинні обов'язково враховуватися (на базі застосування відповідних нормативів, водолічильників та ін.);

- відходи сільгоспідприємства та місця їх розміщення (утилізації) повинні фіксуватися з урахуванням їх обсягів та класу небезпечності;

- оскільки гній та його стоки (в першу чергу для спеціалізованих тваринницьких комплексів) є джерелом потенційної загрози екологічній безпеці, їх вихід та біотермічна витримка підлягають обліку та контролю.

Базуючись на такій концепції, нами розроблено «Екологічний паспорт сільськогосподарського підприємства». В ньому враховано накопичений досвід екологічної паспортизації в промисловості та сільському господарстві. В результаті такого симбіозу в підготовлену науково-методичну розробку ввійшли організаційно-методичні принципи екологічної паспортизації сільськогосподарських підприємств, що відображають основну еколого-виробничу інформацію про об'єкти, які мають шкідливий вплив на ґрунт, поверхневі та підземні водні джерела, атмосферне повітря.

На нашу думку, кожне сільгоспідприємство за умови наявності в нього орних земель понад 100 га повинно мати свій екологічний паспорт*. Якщо ж в нього менше 100 га ріллі, то паспорт розробляється за наявності або власних джерел забруднення навколишнього середовища (ремонтно-механічні майстерні, ковальні, тваринницькі ферми), або викидів забруднюючих речовин від зовнішніх джерел (великої автомагістралі, промислового підприємства та ін.). При цьому, під сільськогосподарським підприємством слід розуміти юридично самостійну організацію (особу), головним напрямком діяльності якої є виробництво та переробка сільськогосподарської продукції (за умови, що виручка від реалізації якої становить не менше 50% загальної суми виручки), засновану налюбій формі власності та з будь-якою чисельністю працівників.

Особливе значення в екологічній паспортизації приділяється стану земельного фонду сільгоспідприємства. Інформація про земельну ділянку повинна вміщувати: 1) площу і конфігурацію ділянки; 2) склад та структуру земельних (в тому числі сільськогосподарських) угідь; 3) показники рівня інтенсивності використання земель; 4) експлікацію та структуру агровиробничих груп ґрунтів в розрізі сільськогосподарських угідь; 5) наявність деградованих і малопродуктивних земель із зазначенням характеру деградаційних процесів у розрізі угідь (водна та вітрова ерозія, засолення, перезволоження та заболочення); 6) динаміку орних земель за крутизною схилів; 7) забруднення (із зазначенням площ і ступеню прояву) щодо важких металів, залишків пестицидів, радіонуклідів; 8) показники бонітування ґрунтів, диференційовано по сільськогосподарським культурам і агровиробничим групам ґрунтів; 9) показники економічної оцінки землі, диференційовано по сільськогосподарським угіддям, культурам та агровиробничим групам ґрунтів; 10) класифікацію ґрунтів ділянки за придатністю для вирощування сільськогосподарських культур; 11) показники нормативної грошової оцінки

* Остаточне рішення стосовно площі орних земель, яка є мінімальною для обов'язкової розробки екологічного паспорта повинно бути прийняте центральними органами виконавчої влади.

сільськогосподарських угідь та агровиробничих груп ґрунтів (за наявності проведення експертної грошової оцінки – її показники); 12) основні еколого-виробничі дані про зрошувані та осушені земельні ділянки (диференційовано по сільськогосподарським культурам).

Згідно вимог екологічної паспортизації господарство повинно не тільки «висвітлити» фактичні площі деградованих земель, а й розробити природоохоронні заходи для їх рекультиватії із зазначенням обсягів, термінів виконання, матеріальних і ресурсних витрат та очікуваного екологічного ефекту; передбачається також перенесення або ліквідацію екологічно шкідливих об'єктів, якщо вони розташовані в межах водоохоронних та санітарно-захисних зон.

Особливу увагу в екологічному паспорті приділяють тим об'єктам тваринництва, де для видалення гною (посліду) застосовують гідрозливну систему, в результаті чого утворюються великі обсяги зворотних вод, які часто не знають куди подіти. Наприклад, на відгодівельних свинокомплексах рідкі гнойові стоки можуть накопичуватися досить тривалий час, утворюючи загрозу забруднення водних об'єктів та безпеки населення. У своєму екологічному паспорті підприємства повинні відобразити фактичну забезпеченість землеробними ланами зрошення, основне призначення яких – утилізація гнойових стоків. Таких земельних ділянок часто не вистачає. Для їх облаштування потрібні капіталовкладення, яких в теперішній час сільгоспідприємствам бракує. Тому, пошук вирішення проблеми, на наш погляд, необхідно розглядати не тільки з урахуванням фінансових та матеріальних можливостей підприємства, а й місцевого бюджету, місцевого екологічного фонду та залучення інвестиційних ресурсів.

Ефективний вихід вирішення проблеми сільгоспідприємства можуть знайти не тільки в розширенні землеробних ланів зрошення, а й у впровадженні замість гідрозливу конвеєрного способу прибирання гною та посліду без розжижування його водою. В результаті впровадження такої технологічної операції досягається суттєва економія води та не витрачаються грошові кошти на перевезення (транспортування) розжиженого гною та посліду.

На переважній більшості тваринницьких комплексів та птахофабрик не забезпечуються очищення стоків до встановлених норм скидів їх у водоймища, а обмежуються лише тільки констатацією факту та інколи – штрафною санкцією, після сплати якої проблема практично залишається не вирішеною. Паспортизація передбачає: проведення інвентаризації екологічно шкідливих об'єктів; розробку і реалізацію відповідних природоохоронних заходів із залученням матеріальних ресурсів не тільки природокористувачів, а й інших джерел (державні дотації, призупинка платежів у зв'язку із забрудненням середовища та ін.); контроль за станом атмосферного повітря в зоні діяльності сільгоспідприємства, в тому числі тваринницьких комплексів та птахофабрик. В їх вентиляційних викидах може міститися цілий набір шкідливих речовин, які по найменуванню мало чим відрізняються від викидів звичайних промислових підприємств, а за окремими елементами вони їх навіть перевищують (аміак, сірководень, пил тваринницького походження). Якщо від промпідприємств вимагається забезпечення очищення своїх викидів в атмосферу, то ця норма по відношенню до сільгоспідприємств практично не застосовується. Наприклад, приміські птахофабрики через проектні помилки пилогазоповітряну суміш викидають не в верхні шари атмосфери, як того вимагають санітарно-гігієнічні норми та правила, а на рівні органів дихання людини. Це є серйозною проблемою, тому в кожному конкретному випадку доцільність очищення повинна бути вказана в екологічному паспорті та бути під постійним контролем місцевого природоохоронного органа.

Екологічна паспортизація несе зміни у відношенні спеціалістів до використання в якості добрива гною. На лани він повинен вивозитися після біотермічної витримки тривалістю не менше чотирьох місяців. Такий же витримці підлягає і компост, якщо для його приготування використовувався неперепрівший гній. Обліку підлягає гній, що зберігається в траншеях, як джерело виділення в атмосферне повітря шкідливих речовин (аміаку, сірководню, меркаптанів) та застосовані для вкриття сховищ газоулавлюючі матеріали (торф, тирса, ґрунт). Такий підхід до вирішення проблеми гною, особливо у приміській зоні де розташовані комплекси по відгодівлі свиней та птахофабрики, створює реальні передумови до зниження забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами, в тому числі такими які мають неприємний запах.

Що стосується відходів сільгосп підприємства, то в екологічному паспорті передбачається зазначення місця їх розташування (утилізації), кількості та класу небезпеки. Справа в тому, що в останні роки на виробничих об'єктах сільського господарства отримали розповсюдження люмінесцентні лампи (теплиці, птахоферми, комплекси по вирощуванню та відгодівлі ВРХ та свиней). Після закінчення терміну їх використання або при достроковому виході з ладу з ними поводяться таким же чином як і з лампами звичайного накалювання. Вони безгосподарно викидаються відповідними спеціалістами, які навіть не підозрюють, що в кожній такій лампі міститься 40 мг звичайної ртуті, яка за токсичністю відноситься до першого класу небезпечності, що тільки на порядок нижче найнебезпечніших радіоактивних ізотопів (цезію – 137, стронцію – 90 та ін.). Таких ламп, що містять ртуть, щорічно нараховується десятки тисяч. Якщо врахувати те, що в природі вони не переробляються і нікуди не діваються, а з кожним роком накопичуються, то не важко передбачати пагубність наслідків цього процесу для навколишнього середовища.

Екологічна паспортизація зобов'язує вести поштучний облік люмінесцентних ламп в підрозділах і регулярно звітувати про їх здачу на пункти вторинної сировини. Контроль здійснюється місцевими природоохоронними органами.

Щоб призупинити подальшу деградацію природного середовища, антропогенний вплив природокористувачів передбачається обмежити, встановити для цих цілей за спеціальною методикою розроблені нормативи гранично допустимих викидів та скидів, заснованих на санітарно-гігієнічних нормах.

Розробляють екологічний паспорт у відповідності з графіком, який складено та погоджено з керівником управління екології та природних ресурсів області та начальником управління агропромислового розвитку адміністративного району, де розташоване сільгосп підприємство. Організація його розробки на конкретному підприємстві може включати: вивчення та пояснення спеціалістам сільгосп підприємства основних вимог екологічного паспорта; надання форм розділів та таблиць екологічного паспорта підрозділам (відділам) сільгосп підприємства у відповідності до профілю їх роботи; заповнення таблиць екологічного паспорта на підставі форм бухгалтерської та статистичної звітності, інших документів та довідникових джерел; збір заповнених таблиць та комплектування першої частини екологічного паспорта фахівцем, відповідальним за охорону природи; надання аналітичній організації (науково-консультативним пунктам ВНЗ, НДІ), які мають відповідну ліцензію, доручення виконати на госпдоговірних засадах наступні роботи:

- проаналізувати загальну характеристику підприємства, в тому числі таблиці заповнені фахівцями сільгосп підприємства, та сформулювати перелік об'єктів для відбору проб і хімічних аналізів;
- погодити вказаний акт з районним управлінням екології та природних ресурсів та районним центром санітарно-епідеміологічного нагляду;

- відбір проби, виконати необхідні аналізи, розрахунки та ін.;
- розрахувати проекти норм гранично допустимих викидів та скидів;
- визначити обсяги відходів, що утворюються на підприємстві (люмінесцентних ламп, автопокришок, металобрухту та ін.);
- розрахувати проектні суми платежів сільгосп підприємства за природокористування та забруднення навколишнього природного середовища;
- узгодити з обласним управлінням екології та природних ресурсів проект екологічного паспорта, затвердити в його складі гранично допустимі норми викидів та скидів та суми платежів сільгосп підприємства за природокористування, забруднення атмосферного повітря та водних джерел, розташування відходів.

Термін дії екологічного паспорта – до п'яти років. За своєю суттю він є динамічним документом. В нього дозволяється вносити зміни і доповнення у випадку зміни виробничого напрямку сільгосп підприємства, зміни технології виробництва, зменшення або збільшення кількості екологічно небезпечних об'єктів, зміни форми власності та господарювання та іншого. Після закінчення терміну дії він може бути продовжений, якщо встановлені в ньому нормативи сільгосп підприємством не перевищувалися. Відповідальність за достовірність та повноту даних екологічного паспорта несе особа, яка його затверджує, тобто керівник сільгосп підприємства (голова фермерського господарства). Право вибіркового контролю за змістом в ньому даних має районне управління екології та природних ресурсів, яке за умови відхилення їх від нормативних значень може внести відповідне коригування або анулювати екологічний паспорт та встановити сільгосп підприємству терміни розробки нового документа.

Висновки. Запропонована концепція екологічної паспортизації сільськогосп підприємств спрямована на покращення екологічної ситуації в країні і створення банку нормативно-інформаційних даних для державного контролю за її станом. Оскільки земля слугує основою суспільної діяльності людини, то в екологічному паспорті сільськогосп підприємства слід висвітлювати з належним ступенем докладності правові, господарські показники та розширити уяву про ґрунтовий покрив земельних ділянок, не обмежуючись суто агрохімічним підходом, що сприятиме більш ефективному та екологічнобезпечному використанню основного засобу виробництва в сільському господарстві. Створенню екологічних паспортів повинна передувати організаційно-консультативна робота з науково-методичним обґрунтуванням кожної позиції паспортів, з виходом на центральні органи виконавчої влади і надання цим паспортам статусу обов'язкових документів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончарик Н.В. Экологическая паспортизация сельхозпредприятия / Н.В. Гончарик, Я.А. Беда. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 1996. - №12. – С. 12-15.
2. Методичні рекомендації щодо порядку розробки та складання земельно-агротехнічного паспорта сільськогосподарського формування // Інститут землеустрою УААН. – К., 2001. – 26 с.
3. Добряк Д.С. Класифікація та екологічнобезпечне використання сільськогосподарських земель: Монографія. / Д.С. Добряк, О.П. Канаш, І.А. Розумний. – К., 2001. – 309 с.
4. Кривов В.М. Екологічно безпечне землекористування Лісостепу України. Проблема охорони ґрунтів / В.М. Кривов. – К.: Урожай, 2006. – 304 с.
5. Сохнич А.Я. Наукові основи державного обліку якості земель та їх оцінки (методичні рекомендації) / А.Я. Сохнич. – Львів: НВФ «Українські технології». – 2000. – 76 с.
6. Панас Р.М. Рациональное використання та охорона земель: Навчальний посібник / Р.М. Панас. – Львів: Новий світ – 2000, 2008. – 352 с.
7. Канаш О.П. Яким має бути паспорт земельної ділянки? / О.П. Канаш // Землевпорядний вісник. – 2009. - №4. – С. 40-41.

РОЛЬ, ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Лазоренко К.С.

Постановка проблеми в загальному вигляді. На сучасному етапі становлення та розвитку України, як досить молодій державі, виникає безліч питань щодо вирішення проблем та пошуку оптимальних рішень стосовно ефективного функціонування економіки. Це в свою чергу спричиняє глибоке та різнобічне вивчення її структури та головних аспектів функціонування. Одним з основних складових ринкової економіки є ринок праці.

Ринок праці є найбільш складним елементом ринкової економіки, в процесі функціонування якого переплітаються інтереси робітника та роботодавця щодо визначенні ціни праці та умов функціонування, а також відображаються практично всі соціально економічні явища, що відбуваються в суспільстві. Першоосновою ринкової економіки є ринок праці, адже ринкові відносини починаються саме з найму робочої сили необхідної кількості та якості, після чого відбувається купівля засобів виробництва. Поєднання в процесі виробництва останніх з найманою робочою силою, приводить до створення товарів та послуг. Ринок праці функціонально та органічно пов'язаний з іншими елементами ринку в цілому, і від ефективності його функціонування залежить ефективність кожного окремого сегменту ринкової економіки. Таке значення ринку праці в структурі ринкової економіки багато в чому пояснює науковий інтерес до його вивчення та аналізу, з'ясування суті та основних проблем функціонування економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З кінця 90-х років минулого сторіччя вітчизняними вченими було досягнуто значних успіхів у розробці теоретичних основ ринку праці. Визначенням суті, дослідженням функціонування та основних проблем ринку праці займалися Баланда С., Бандура С., Бараник З., Богиня Д., Васильченко В., Заяць Т., Колот А., Лібанова Е., Лісогор Л., Петюх В., Тимош І. та інші. Однак низка проблем залишається малодослідженою та потребує подальшої поглибленої розробки стосовно визначення ролі ринку праці та його особливостей в ринковій економіці.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є визначення поняття, ролі, значення та особливостей ринку праці в соціально-економічному розвитку країни на сучасному етапі та формування особливостей, що вирізняють ринок праці серед інших ринків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно визначити, що в сучасній економічній літературі дослідженню проблеми ринку праці приділяється достатньо уваги, хоча єдності поглядів стосовно трактування поняття "ринок праці" вчені й досі не досягли через недостатню його вивченість. Найбільш розповсюдженим є трактування ринку праці, згідно з яким він визначається як сегмент національної економіки, який забезпечує людей роботою і координує відносини у сфері праці [10, 33].

Сьогодні в економічній науці використовується два підходи щодо визначення ринку праці:

- вузьке тлумачення, відповідно до якого рамки ринку праці (поточного) обмежуються сферою купівлі-продажу робочої сили, у якій взаємодіють особи, які шукають оплачувану роботу по найму, і власники, які хочуть найняти працівників для роботи на своїх підприємствах;
- розширене тлумачення, згідно з яким на ринку праці (сукупному) перебуває все економічно активне населення, до складу якого входять як зайняті (не залежно від статусу зайнятості та мотивації до пошуків іншої чи додаткової роботи), так і